

pullare? Est enim homo iste populo Romano deditus²⁰. Nihil vidi magis. Qui, cum ejus adolescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi, vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset. Deinde ex impuro adolescente & petulante, posteaquam rem paternam ab idiotarum²¹ divitiis ad philosophorum regulam perduxit, Graculum se atque otiosum putari voluit: studio literarum se subito dedit. Nihil sane Attæ²² juvabant. Anagnostæ²³, libelli etiam pro vino sæpe oppignerabantur: manebat insaturabile abdomen, copiæ deficiebant. Itaque semper versabatur in spe rerum novarum: otio & tranquillitate reipublicæ consensescerebat.

LII. Equæ seditio unquam fuit, in qua non ille princeps? ecqui seditiosus, cui ille non familiaris? equæ turbulenta concitio, cujus ille non concitator? cui bene dixit unquam bono? bene dixit? immo, quem fortem & bonum civem non petulantissime est infestatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut plebicola videretur, libertinam duxit uxorem. Is de me suffragium tulit, is affuit, is interfuit epulis & gratulationibus parricidarum. In quo tamen est me ultus, cum illo ore²⁴ inimicos est meos suaviatus. Qui, quasi mea culpa bona perdidit, ita ob eam ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. Utrum ego tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? quid? tu meo periculo, gurges ac vorago patrimonii, hellaubare: ut, si ego consul rempublicam contra te & gregales tuos defendissem, in civitate esse me nolles? Te nemo tuorum videre vult: omnes aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt: te sororis filius Postumus, adolescens gravis, senili judicio, notavit, cum in magno numero tutorem liberis non instituit. Sed elatus odio, & meo, & reipublici-

²⁰ *Populo Romano deditus*] Jocari videtur in Gelli cognomen: nam Poplicola vocabatur. Dio lib. XLVII. *Idem.*

²¹ *Idiotarum*] Hominum imperitorum, qui vulgarem quandam sine modo vivendi rationem sequuntur. At philosophi, doctrina instructi & temperati, exquisitum quoddam vitæ genus accurate servant. *Horum.* Vide *Vidorium* lib. XIII. Var. lect. cap. 6.

²² *Attæ*] Graculos *Attæ* appellat, id est, senes. Festus Pompejus: *Attæ* pro reverentia sui cuilibet dicitur: quasi eum sui nomine appellamus. *Abtram.*

²³ *Anagnostæ*] Lectores. Eos enim servos Græco nomine dicebant Anagnostæ, quorum opera in legendis libris utebantur. *Idem.*

²⁴ *Illo ore*] Catull. LXXVIII.

blicæ nomine, quorum ille utri sit inimicitior nescio, plura dixi, quam dicendum fuit, in furiosissimum atque egentissimum ganeonem.

Illuc revertor: contra me cum sit actum, capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium, Titium, ejusdem modi Furias, illis mercenariis gregibus duces & auctores fuisse, cum ipse lator nihil ab horum turpitudine, audacia, fordibus abhorreret. At, cum de dignitate mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusationem, nec senectutis, satis justam putavit: nemo fuit, qui se non rempublicam mecum simul revocare in suas sedes arbitraretur.

LIII. Videamus nunc comitia magistratum. Fuit collegium nuper²⁵ tribunitium, in quo tres minime, vehementer duo populares existimabantur. Ex his, qui populares non habebantur, quibus in illo genere conductarum concionum consistendi potestas non erat, duos a populo Romano pratores video esse factos: & quantum sermonibus vulgi & suffragiis intelligere potui, præ se populus Romanus ferebat, sibi illum in tribunatu Cn. Domitii animum constantem & egregium, & Q. Ancharii fidem ac fortitudinem, etiam si nihil agere²⁶ potuissent, tamen voluntate ipsa gratum fuisse. Jam de C. Fannio quæ sit existimatio, videmus: quod judicium populi Romani in honoribus ejus futurum sit nemini dubium esse debet.

Quid? populares illi duo quid egerunt? Alter, qui tamen se continuerat, tulerat nihil²⁷: fenserat tantum de republica aliud, atque homines expectabant, vir & bonus, & innocens, & bonis viris semper probatus: quod parum videlicet intellexit in tribunatu, quid vero populo probaretur, & quod illum esse populum Romanum, qui in concione erat, arbitrabatur, non tenuit eum locum, in quem, nisi popularis esse voluisset, facillime pervenisset. Alter, qui ita se in populari ratione ja-

cta-

²⁵ *Nuper*] Biennio ante, Cæsare & Bulo Coss.

²⁶ *Nihil agere*] Quia, licet quotidie de exlo fervarent; ut Vatinius leges ferenti impedimento essent; ille tamen auspiciis negle-

ctis, & multas, & Reipublicæ exitiosas, pro Cæsaris potentia, pertulit. *Manut.*

²⁷ *Tulerat nihil*] Legem quidem promulgavit, sed non tulit. *Idem.*

Etaret, ut auspicia, legem Æliam, senatus auctoritatem, consulem, collegas, bonorum iudicium, nihil putaret, aeditatem petivir cum bonis viris & hominibus primis, sed non præstantissimis opibus & gratia: tribum suam non tulit²⁸: Palatinam denique, per quam omnes illæ pestes vexare populum Romanum dicebantur, perdidit: nec quidquam illis comitiis, quod boni viri vellent, nisi repulsam tulit. Videtis igitur, populum ipsum, ut ita dicam, jam non esse popularem: qui ita vehementer eos, qui populares habentur, respuat: eos autem, qui ei generi adversantur, honore dignissimos iudicat.

LIV. Veniamus ad ludos. Facit enim, iudices, vester iste in me animorum oculorumque coniectus, ut mihi jam licere putem remissiore uti genere dicendi. Comitiorum & concionum significationes interdum veræ sunt, nonnunquam vitiatæ atque corruptæ: theatrales gladiatoriique confessus dicuntur omnino solere, levitate nonnullorum, emptos plausus, & exiles, & raras excitare. Attamen facile est, cum id fit, quemadmodum, & a quibus fiat, & quid integra multitudo faciat, videre. Quid ego nunc dicam, quibus viris, aut cui generi civium maxime applaudatur? neminem vestrum fallit. Sit hoc sane leve: quod non ita est, quoniam optimo cuique imperitur: sed, si est leve, homini gravi leve est: ei vero, qui pendet a rebus levissimis, qui rumore, & (ut ipsi loquuntur) favore populi tenetur, & ducitur; plausum, immortalitatem, fibilum, mortem videri necesse est.

Ex te igitur, Scaure, potissimum quero, qui ludos apparatus magnificientissimos fecisti, ecquos istorum popularium tuos ludos apixerit: ecquis se theatro, populoque Romano commiserit. Ipse ille maxime ludius²⁹, non solum spectator, sed actor, & acroama³⁰; qui omnia sororis embolia³¹

²⁸ Tribum suam non tulit] Ferre tribum suam, id est, obtinere suffragia Tribus: non tulit ergo, id est, adversariam illam sibi habuit. *Notum.*

²⁹ Ludius] Ludios fuisse credo, ut ex oratione de Flaruspicum responsis conjicio, qui, dum agerentur ludi, in scena psallerent. Ludium hic appellat credo P. Clo-

dium, quod ludis magis prope delectari solitus esset: qui tamen Scauri ludos noluit aspiciere, cum populi clamores & fibila merneret. *Monat.*

³⁰ Acroama] Recitator. IV. 22. in Verrem. Ne tanquam, inquit, sestrum acroama e convivio sine corollario discederet. Accedit Macrobius: cuius hæc sunt lib. 11. Saturn. Dele-

lia³¹ novit; qui in cœtum mulierum pro psaltria adducitur; nec tuos ludos apexit in illo ardenti tribunatu suo, nec ullos alios, nisi eos, a quibus vix vivus effugit. Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, cum in templo Virtutis honos habitus esset virtuti, Caiique Marii, conservatoris hujus imperii, monumentum, municipi ejus, & reipublicæ defensori, sedem ad salutem præbuisset.

LV. Quo quidem tempore, quid populus Romanus sentire se ostenderit, utroque in genere declaratum est: primo, cum, audito senatus consulto³², ore ipsi, atque absentii senatui plausus est ab universis datus: deinde, cum senatoribus singulis spectatum e senatu redeuntibus. Cum vero ipse, qui ludos faciebat, consul assedit: stantes, & manibus passis, gratias agentes, & lacrymantes gaudio, suam erga me benevolentiam ac misericordiam declararunt. At, cum ille surbandus, incitata illa sua vecordi mente, venisset, vix se populus Romanus tenuit: vix homines odium suum a corpore ejus impuro atque infando represserunt. Voces quidem, & palmarum intentus, & maledictorum clamorem omnes profuderunt.

Sed quid ego populi Romani animum virtutemque commemoror, libertatem jam ex diuturna servitute respicientis in eo homine, cui tum petenti jam aeditatem ne histriones quidem coram sedenti pepercerunt? Nam cum ageretur Togata³³,

Tom. VI.

H

Simu-

Delectatus inter cœnam erat Augustus pueris moros sororis, in quibus & ipse erat. *Ernesti* symphoniaci Turonii Flacci mangonis atque cor frumento donaverat, cum in alia acroamata fuisset liberalis nummis. Et Suetonius in Vespasiano: veteris acroamata revocavit. Ut o-

mittantur aliorum testimonia. Alibi, acroama etiam pro ipsa re, quæ recitatur, usurpari videmus: ut in orat. pro Archia: quæ est jucunda narratio, & cantilena, & quidquid eos, qui audiunt, oblectat. *Idem.*

³¹ Sororis embolia] Quia de scena sermo, manifestum est alludi ad embolia fabularum, quæ & *inverbia* dicuntur, hoc est, digressiones a fabula. Ludit autem in ambiguitate verbi. Nam quia *ἐπιβόλιον* est, quod extrinsecus ipseiritur & immititur, traductum est hoc verbum ad pudenda masculina, ut ex Helychio docuit Grævius. Itaque omnia embolia sororis novit, est acute dictum, pro a-

³² Cum, audito Senatus-Consulto auctori ipsi atque.] Divina Memmi approbata conjectura, qui conject legendum esse, auctori ipsi, atque sic reponendum existimavi. Alii legi posse putant, præconi ipsi. Alii Consul ipsi. Quorum neutrum probat. Vulgata autem lectio, a qua antiqua non discrepat, ore ipsi, ferri non potest. *Lamb.*

³³ Togata] Togatam, nomine Simulantem, agebant histriones: omnis grex sive chorus, quoties aliquid cantandum erat quod in probrum Clodii verti posset, ei imminens & defixis in eum oculis clarissimo concentu resonabat. Hæc præsertim hemistichia, quæ Clodii moribus appropinquarent: *Huic vise tue. Item: Post principia, &c. Abram.*

Simulans, ut opinor, caterva tota, clarissima concione³⁴ in ore impuri hominis imminens concionata est. *Huic vitæ tuæ... & Post-principia, atque exitus vitiosæ vitæ!* sedebat exanimatus: & is, qui antea cantorum convicio³⁵ conciones celebrare suas solebat, cantorum ipsorum vocibus eiciebatur. Et, quoniam facta mentio est ludorum, ne illud quidem præmittam, in magna varietate sententiarum nunquam ullum fuisse locum, in quo aliquid a poeta dictum cadere in tempus nostrum videretur, quod aut populum universum fugeret, aut non exprimeret ipse actor. Et, quæso, hoc loco, Iudices, ne quæ me levitate ductum ad insolitum genus dicendi labi puteris, si de poetis, de histrionibus, de ludis in iudicio loquar.

LVI. Non sum tam ignarus, Iudices, causarum, non tam insolens in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper, & omnes undique flosculos carpam, atque delibem. Scio, quid gravitas vestra, quid hæc advocatio, quid illi conventus, quid dignitas P. Sextii, quid periculi magnitudo, quid ætas, quid honos meus postulet. Sed mihi sumpsit hoc loco doctrinam quandam juventuti, qui essent optimates. In ea explicanda demonstrandum est, non esse populares omnes eos, qui putentur. Id facillime consequar, si universi populi iudicium verum & incorruptum, & si intimos sensus civitatis expressero. Quid fuit illud, quod, recenti nuntio de illo senatus-consulto, quod factum est in templo Virtutis, ad ludos scenamque perlato, confessu maximo, summus artifex, & mehercule semper partium in republica, tanquam in scena, optimatum, flens, & recenti lætitia, & misto dolore ac desiderio mei, egit aperte multo gravioribus verbis meam causam, quam e-gomet de me agere potuissem? Summi enim poetæ ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. *Quid enim? qui rempublicam certo animo adjuverit, statueris, steteris cum A-*
chi-

³⁴ Concione] Histriones olim, cum fabulas agerent, numeroso cantu recitasse, vel hic locus argumento esse potest. *Manut.*

³⁵ Convicio] Convicium quasi convocium dictum esse Ulpianus quoque testatur. *Cicero*

pro Archia: *Suppediat nobis ubi & animus ex hoc sorsenti strepitu reficiatur, & aures convicio desesse conquiescant.* Modo dixit, *con-*
tentione. *Hotom.*

chris. Vobiscum me stetit dicebat, vestros ordines demonstrabat. Revocabatur³⁶ ab universis. *Re dubia, nec dubitavit vitam offerre, nec capiri pepercerit.* Hæc quantis ab illo clamoribus agebantur? cum jam, omisso gestu, verbis poetæ, & studio actoris, & expectationi nostræ plauderetur? *Summum amicum, summo in bello...* (nam illud ipse actor adijungebat³⁷ amico animo: & fortassis homines propter aliquod desiderium approbabant) *summo ingenio præditum.*

LVII. Tum illa, quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paulo post in eadem fabula sunt acta? *O pater....* Me, me ille absentem, ut patrem, deplorandum putarat, quem Q. Catulus, quem multi alii sæpe in senatu patrem patriæ nominarant. Quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis, cum patrem pulsum, patriam afflictam deploraret, domum incensam everfamque? sic egit, ut demonstrata pristina fortuna, cum se convertisset, *Hæc omnia vidi inflammari....* fletum etiam inimicis atque invidis excitaret. Pro dii immortales! quid? illa quemadmodum dixit idem? quæ mihi quidem ita & acta & scripta videntur esse, ut vel a Catulo, si revivisset, præclare posse dici viderentur. Is enim libere reprehendere, & accusare populi nonnunquam temeritatem solebat, aut errorem senatus: *O ingratis Argivi, inanes Graii, immemores beneficii!* Non erat illud quidem verum. Non enim ingrati, sed miseri, quibus reddere salutem, a quo acceperant, non liceret: nec unus in quemquam unquam gratior, quam in me universi. Sed tamen illud scripsit discretissimus poeta pro me: egit fortissimus actor, non solum optimus, de me, cum omnes ordines demonstraret, senatum, equites Romanos, universum populum Romanum accusaret: *Exulare finis, siviis pelli, pulsum parimini.* Quæ tum significato fuerit omnium, quæ declaratio voluntatis ab universo populo Romano in causa hominis non popularis, equidem audiebamus: existimare facilius possunt, qui adfuerunt.

H 2

LVIII.

³⁶ Revocabatur] Cogebat populus histriones, quæ semel dicta placuerant, sæpius iterare. *Manut.*

³⁷ Adijungebat] De suo, non a poeta scriptum. Nam, *summo ingenio præditum,* non

ita conveniebat in hominem militarem, de quo proxima superiora dicta sunt, ut in Ciceronem, qui inter omnes civis ingenii laude, scientiæque eminebat. *Idem.*

LVIII. Et, quoniam me huc provexit oratio, histrio casum meum toties collacrymavit, cum ita dolenter ageret causam meam, ut vox ejus illa præclara lacrymis impediatur. Neque poetæ, quorum ego semper ingenia dilexi, tempori meo defuerunt: eaque populus Romanus non solum plausit, sed etiam gemitu suo comprobavit. Utrum igitur hæc Æsopum potius pro me, aut Accium dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes civitatis? Nominatim sum appellatus in Bruto³⁸, Tullius³⁹, qui libertatem civibus stabiliverat. Millies revocatum est. Parumne videbatur populum judicare, id a me & a senatu esse constitutum, quod perditum cives sublatum per nos criminabantur? Maximum vero populi Romani iudicium universo confessu gladiatorio declaratum est. Erat enim munus Scipionis, dignum & eo ipso, & illo Q. Metello⁴⁰, cui dabatur. Id autem spectaculi genus erat, quod omni frequentia atque omni genere hominum celebratur: quo multitudo maxime delectatur. In hunc confessum P. Sextius tribunus plebis, cum ageret nihil aliud in eo magistratu, nisi meam causam, venit, & se populo dedit, non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent. Venit (ut scitis) ad columnam Meniam⁴¹. Tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, ut nunquam major consensio, aut apertior populi Romani universi fuisse ulla in causa diceretur. Ubi erant tum illi concionum moderatores, legum domini, civium expulsores? Aliusne est aliquis improbis civibus peculiaris populus, cui nos offensus, invisique fuerimus?

LIX. Equidem existimo, nullum tempus esse frequentioris populi, quam illud gladiatorium: neque concionis ullius, neque vero ullorum comitorum. Hæc igitur innumerabilis homi-

³⁸ *De Bruto*] Accii tragedia, de qua libro I. de Divinatione, & apud Varonem de Lingua Latina lib. iv. mentio fit. *Idem*.

³⁹ *Tullius*] Cum enim Brutum Æsopus nominare deberet, Tullium nominavit: quod ut Brutus, Tarquinio rege pulso, sic Cicero, conjuratione oppressa, libertatem civibus stabiliverat. *Idem*.

⁴⁰ *Q. Metello*] Pio, Numidici filio: cu-

jus memorie P. Scipio is, qui postea Pompei Magni focer fuit, gladiatores dedit. Erat enim, ut scripsit Dio, ab eo adoptatus: ideoque & Metellum, & Scipionem appellari in epistolis Ciceronis, atque etiam in antiquis nummis, licet animadvertere. *Idem*.
⁴¹ *Columnam Meniam*] E. qua gladiatorum pugna in foro spectabatur. Quod ex Pediano satis constat. *Idem*.

minum multitudo, hæc populi Romani tanta significatio, sine ulla varietate universi, cum illis ipsis diebus de me actum iri putaretur, quid declaravit, nisi optimorum civium salutem & dignitatem populo Romano caram esse universo?

At vero & ille tribunus plebis, qui de me, non patris, avi, proavi, majorum denique suorum omnium, sed Græcorum instituto, concionem interrogare solebat, Velleme me redire: & cum erat reclamatum semivivis mercenariorum vocibus, populum Romanum negare dicebat: is, cum quotidie gladiatores spectaret, nunquam est conspectus. Cum veniret, emergebat subito, cum sub tabulas subreperat, ut, *Mater te appello*⁴² . . . disturus videretur. Itaque illa via latebrosa, qua spectatum ille veniebat, Appia⁴³ jam vocabatur. Qui tamen, quoquo tempore conspectus erat, non modo gladiatores, sed equi ipsi gladiatorum repentinis sibilis extimecebant.

Videtisne igitur, quantum inter populum Romanum, & concionem interfit? dominos concionum omni odio populi notari? quibus autem consistere in operarum concionibus non liceat, eos omni populi Romani significatione decorari?

Tu mihi⁴⁴ etiam M. Atilium Regulum commemoras, qui redire ipse Carthaginem sua voluntate ad supplicium, quam sine iis captivis, a quibus ad senatum missus erat, Romæ manere maluerit? & mihi negas optandum reditum fuisse per familias comparatas, & homines armatos.

LX. Vim scilicet ego desideravi, qui, dum vis fuit, nihil egi, & quem, si vis non fuisset, nulla res labefactare potuisset. Hunc ego reditum repudiarem, qui ita florens fuit, ut verear, ne quis me studio gloriæ putet idcirco exisse, ut ita redi-

⁴² *Ue, Mater te appello*] Ut Memnoni Autoris filio, similis videretur: cuius imago interfecti & insupulsi per quietem matris apparens ita fatur:

Mater te appello, qua curam semino suspensam levast;
Neque te mei miseret. Surge, & sepeli natum.

Quemadmodum igitur Memnonis umbra de terra subito existit, & ad matrem illa pronunciat; sic Atilius, cum sub tabulas subreperat, emergebat subito, ut quasi Me-

mon, *Mater te appello*, disturus videretur. *Idem*. Vide Tuscul. I. 44.

⁴³ *Appia*] Nisi me coniectura fallit; *Atilia*, rectius legeretur, quam *Appia*: ut ab Atilii tribuni pl. nomine via illa, qua spectatum veniebat, a ridiculis ac facietis hominibus Atilia diceretur. *Idem*.

⁴⁴ *Tu mihi*] Exprobraverat Ciceroni adversarius, voluisse illum per vim redire tunc in urbem, neque imitatum fuisse M. Regulam. *Ferras*.

redirem? Quem enim unquam fenatus civem, nisi me, nationibus exteris commendavit? Cujus unquam propter salutem, nisi meam, fenatus publice sociis populi Romani gratias egit? De me uno patres conscripti decreverunt, ut, qui provincias cum imperio obtinerent, qui quaestores legatique essent, salutem & vitam meam custodirent. In una mea causa post Romanam conditam factum est, ut literis consularibus ex fenatus-consulso, cuncta ex Italia, omnes, qui rempublicam salvam vellent, convocarentur. Quod nunquam fenatus in universae reipublicae periculo decrevit, id in unius mea salute conservanda decernendum putavit. Quem curia magis requisivit? quem forum luxit? quem aequae ipsa tribunalia desideraverunt? Omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus & mœroris fuerunt. Quis est Italiae locus, in quo non fixum sit in publicis monumentis studium salutis meae, testimonium dignitatis?

LXI. Nam quid ego illa de me divina fenatus-consulta commemorem? vel quod in templo Jovis optimi maximi factum est, cum vir is⁴⁵, qui tripartitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adjunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta, mihi uni testimonium patriae conservatae dedit? cujus sententiam ita frequentissimus fenatus secutus est, ut unus dissentiret hostis: idque ipsum tabulis publicis mandaretur, ad memoriam posteritatis sempiternam. Vel quod est postridie decretum in curia, populi ipsius Romani, & eorum, qui ex municipiis convenerant, admonitu, ne quis de caelo servaret: ne quis moram ullam afferret: si quis aliter fecisset, eum plane everforem reipublicae fore, idque fenatum gravissime laturum: & ut statim de ejus facto referretur. Qua gravitate sua, cum frequens fenatus nonnullorum scelus audaciamque tardasset; tamen illud addidit, si diebus quinque⁴⁶, quibus agi de me potuisset, non esset actum, redirem in patriam, dignitate omni recuperata.

LXII. Decrevit eodem tempore fenatus, ut iis, qui ex tota Italia, salutis meae causa convenerant, agerentur gratiae: atque

⁴⁵ Vir is] Cn. Pompejus. ⁴⁶ Diebus quinque] Comitibus.

atque ut iidem ad res redeuntes, ut venirent, rogarentur. Haec erat studiorum in mea salute contentio: ut ii, qui a fenatu de me rogabantur, iidem fenatui pro me supplicarent. Atque ita in his rebus unus est solus inventus, qui ab hac tam impensa voluntate bonorum diffideret, ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus reipublicae fuisset inimicus: de mea salute retulerit. Qui excitatus cum summa auctoritate P. Servilii, tum incredibili quadam gravitate dicendi, cum ille omnes prope ab inferis evocasset Metellos, & ad illius generis, quod sibi cum eo commune esset, dignitatem, propinqui sui mentem a Clodianis atrociniis reflexisset: cumque eum ad domestici exempli memoriam, & ad unum dicto citius Metelli casum⁴⁷ vel gloriosum, vel gravem convertisset: collacrimavit, ut vir egregius ac vere Metellus, totumque se P. Servilio dicenti etiam tum tradidit; nec illam divinam gravitatem, plenam antiquitatis, diutius homo ejusdem sanguinis potuit sustinere, & mecum absens beneficio rediit in gratiam. Quod certe, si est aliquis sensus in morte praclarorum virorum, cum omnibus Metellis, tum vero uni viro fortissimo, & praestantissimo civi gratissimum, fratri suo, fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum meorum.

Reditus vero meus qui fuerit, quis ignorat? quemadmodum mihi adveniendi, tanquam totius Italiae, atque ipsius patriae dexteram porrexerint Brundisini; cum ipsis nonis Sextilibus idem dies adventus mei fuisset, qui & natalis idem carissimae

⁴⁷ Ad unum dicto citius Metelli casum] Optima est non modo interpretandi ratio, verum etiam corrigendi, cum similibus consensu. Videbam in tribus editionibus, *Unum dicto citius*, latere mendam, nec tamen aut ex scriptis libris, aut ex ingenio sinceram lectionem assequabar. Recurri ad similem locum in oratione post reditum in fenatu. Legi: continuo veritas illuxit. Intellexi enim, ubi nunc est in omnibus impressis libris, *Ad unum dicto citius Metelli casum*, reponendum esse, *Ad Numidici illius Metelli casum*. Quod ut aliis quoque ita videatur, verba subscribam: quae

sunt in oratione post reditum: *Ut haberet in consilio & fratre ab inferis socium verum meorum, & omnino Metellos, praestantissimos cives, ex Acheronte excitatos, in quibus Numidicum illum Metellum, cujus quondam de patriae discessu honestus ipsi, bonis omnibus laetissimus visus est. Solet autem Cicero, cum de Numidico Metello mentionem facit, eum hoc praenominis ille, insignire, utpote Metellorum omnium praestantissimum. Sic in oratione pro Archia: Erat temporibus illis juvenis Q. Metello illi Numidico, & ejus Patri filio. Manut.*

simæ filia, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctu- que conspexi, idem etiam ipsius colonia⁴⁸ Brundisina, idemque Salutis⁴⁹: cumque me domus eadem optimorum & doctissimi- morum virorum, Lenii Flacci, & patris, & fratris ejus, læ- tissima accepisset, quæ proximo anno mœrens receperat, & suo præsidio periculoque defenderat: cumque itinere toto urbes Italix festos dies agere adventus mei videbantur; via multitudine legatorum undique missorum celebrabantur; ad urbem ac- cessus incredibili hominum multitudine, & gratulatione flore- bat; iter a porta, in Capitolium ascensus, domum reditus er- rat ejusmodi, ut summa in lætitia illud dolerem, civitatem tam gratam, tam miseram atque oppressam fuisse.

Habes igitur, quod ex me quaesisti, qui essent optimates. Non est natio, ut dixisti: quod ego verbum agnovi: est enim illius, a quo uno maxime P. Sextius se oppugnari videt, ho- minis ejus, qui hanc nationem deleri & concidi cupivit: qui C. Cæsarem, mitem hominem, & a cæde abhorrentem sæpe increpuit, sæpe accusavit, cum affirmaret, illum nunquam, dum hæc natio viveret, sine cura futurum. Nihil profecit de universis: de me agere non destitit: me oppugnavit primum per indicem Vettium⁵⁰, quem in concione de me⁵¹, & de clarissimis viris⁵² interrogavit. In quo tamen eos cives con- jun-

⁴⁸ *Ipsius colonia*] Colonia sic deduceban- tur. Coloni sub signis a curatoribus agrariis centuriati vebantur. Deinde cum ad colo- niam locum ventum erat, vexillo statuto, ara- rum circumducebatur, ut territorium colo- niam definiret: quod mox limitibus decu- manis, cardinibus agrariis distinguebatur, & in centurias dividebatur: e quibus certus modus virgum sortito assignabatur. Quod si illis oppidum non esset, locus urbis aratro designabatur, ritu Hetrusco. Atque ista fie- bant omnia auspiciato; coloniaque iustaba- tur ab eo, qui deducebat; & eligebantur bonis nominibus, qui hostias ad eam iustan- dam ducerent. Quotannis autem coloni colo- niam suæ natalem magna religione cole- bant. *Turneb.*

⁴⁹ *Salutis*] In eundem diem incidere deditio templi Salutis. Vide lib. 4. ad Att. epist. 1. *Abram.*

⁵⁰ *Indicem Vettium*] Indicem L. Vettium negotium sibi a clarissimis viris esse deman- datum, ut Cn. Pompejum occideret. Id a Vatinio tribuno pl. & Cæsare consule factum, suspicito fuit: quia, cum indicis salutas ma- nifestis signis argueretur, Vettius in carcere occulte strangulatus est: de quo in oratione in Vatinium, & Sueton. in Julio. *Mansu- riu.*

⁵¹ *De me*] An ego Vettio auctor atque impulsor ad necem Pompeji fuissim. *Idem.*

⁵² *Clarissimis viris*] M. Bibulo, tum con- sule; L. Lucullo consulari, & triumphali; C. Curione, consulari, & triumphali; L. Do- mitio Ahenobarbo, qui tum præturam pete- bat; L. Lentulo qui consulatum petebat; L. Emilio Paulo, qui tum quaesor Macedoniam obtinebat; aliis privatis, quos enumerat in epistola ad Atticum penultima libri 11. & Orat. in Vatinium, *Idem.*

junxit eodem periculo & crimine, ut a me inierit gratiam, quod me cum amplissimis & fortissimis viris congregavit.

LXIV. Sed postea mihi, nullo meo merito, nisi quod bonis placere cupiebam, omnes est infidias sceleratissime machi- natus. Ille ad eos, a quibus audiebatur, quotidie aliquid de- fecti⁵³ aserebat: ille hominem mihi amicissimum, Cn. Pom- pejum, monebat, ut meam domum metueret, atque a me ipso caveret: ille se sic cum inimico meo copularat, ut illum meæ proscriptionis, quam adjuvabat Sex. Clodius, homo iis dignissimus, quibuscum vivit, tabulam⁵⁴ esse, se scriptorem diceret: ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro pa- lam exultavit. De quo ego, cum quotidie rueret⁵⁵, verbum feci, Judices, nunquam: neque putavi, cum omnibus machi- nis ac tormentis, vi, exercitu, copiis oppugnaret, de uno fagittario me queri convenire.

Acta mea sibi ait displicere: quis nescit? qui legem⁵⁶ eam contemnat, quæ dilucide vetat, gladiatores biennio, quo quis petierit, aut petiturus sit, dare? In quo ejus temeritatem fati- tis mirari, Judices, non queo. Facit apertissime contra legem: facit is, qui neque elabi ex judicio jucunditate sua, neque e- mitti gratia potest: neque opibus & potentia leges ac judicia perfringere. Quæ res hominem impellit, ut sit tam intempe- rans? Ista nimia gloria cupiditate familiam gladiatoriam, credo, nactus est, speciosam, nobilem, gloriosam. Norat studia populi: videbat clamores & concursus futuros. Hac expecta- tione elatus homo, flagrans cupiditate gloria, tenere se non potuit, quin hos gladiatores induceret, quorum effere ipse pul- cherrimus. Si ob eam causam peccaret, & pro recenti populi Romani in se beneficio, populari studio elatus: tamen ignosceret nemo. Cum vero ne de venalibus quidem homines electos, sed

Tom. VI.

I

⁵³ *Aliquid defecti*] Non agnosco Latinam vocem: & apparet mendum. Tribus modis corrigi potest, *aliquid facti*, *aliquid effecti*, *aliquid de me facti*. *Idem.* Legendum pu- to, *defecti*: quasi speculator & explorator esset. *Lamb.*

⁵⁴ *Tabulam*] Vatinium iactabat, se P. Clodium docuisse, ut esset scribenda lex in Ciceronem: se proinde quippe magistrum il-

lius legis scriptorem dicebat; P. Clodium quasi discipulum, *tabulam*, in qua eam scri- pserit; Sex. Clodium Publii scribam mini- strum, quo usus in scribendo fuerat. *Ferrar.*

⁵⁵ *Rueret*] Aliquid furiose faceret. Fe- runtur enim homines improbi ad facinus eo impetu, ut rueri viderentur. *Mansu- riu.*

⁵⁶ *Legem*] Tulliam de ambitu.

sed ex ergastulis emptos, nominibus gladiatoris ornarit, & sortito alios Samnites⁵⁷, alios Provocatores fecerit: tanta licentia, tum legum contemptio, nonne quem habitura sit exitum, pertimescit?

Sed habet defensiones duas⁵⁸: primum, Do, inquit, bestiariorum: lex est scripta de gladiatoribus. Festive. Accipite aliquid etiam acutius. Dicit se non gladiatores, sed unum gladiatorem dare, & totam ædilitatem in munus hoc transfuisse. Præclara ædilitas⁵⁹. Unus leo: ducenti bestiarii. Verum utatur hac defensione: cupio cum suæ causæ confidere. Solet enim tribunos plebis appellare, & vi iudicium disturbare, cum diffidit. Quæ non tam admiror, quod meam legem contemnat, hominis inimici, quam quod se statuit omnino consulare legem nullam putare. Cæciliam-Didiam, Liciniam-Junianam contempsit. Etiamne ejus, quem sua lege & suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Cæsar legem de pecuniis repetendis non putat esse legem? Et ajunt⁶⁰ alios esse, qui acta Cæsarum rescindant, cum hæc optima lex, & ab illo focero ejus, & ab hoc assecla negligatur?

LXV. Et cohortari ausus est accusator in hac causa vos, Iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhiberetis reipublicæ. Non est ea medicina, cum sanæ parti corporis scalpellum adhibetur, atque integræ: carnificina est ista, & crudelitas. Hi medentur reipublicæ, qui exsecant pestem aliquam, tanquam strumam⁶¹ civitatis. Sed, ut extremum

⁵⁷ Samnites] Plura gladiatorum erant genera: Samnites, Provocatores, Retiarii, Mirmillones. Ex his oppositi in pugnis Samnites, & Provocatores: quod hic Ciceronis locus ostendit: Retiarii, & Mirmillones, quod Valerius Maximus lib. 1. *Mansur*. Consulæ Lipsium, lib. II. Saturnalium sermonum, cap. II. *Græter*.

⁵⁸ Dicit] Vatinium dicebat, se bestiariorum dare, non gladiatores: deinde, se unum tantum gladiatorem dare, non plures. *Ferrar*.

⁵⁹ Præclara ædilitas] Quænam ista, quæso, ædilitas? Eam enim petens, repulsam tulit Vatinium. Quare sic interpretor. Præclara videlicet futura fuit tua ædilitas, si eam adeptus fuisset; quandoquidem in ludis populo

dandis tam belle versatus es, ut unum leonem contra ducentos bestiariorum produceris. *Ædilitium enim fuit ludos exhibere. Abram*.

⁶⁰ Et ajunt] Commodè & loco suo exclamat. Et sunt, inquit, qui conquerantur de C. Memmio & Lucio Domitio Pretoribus, quia Cæsar acta rescindere voluerunt, cum interim taceant de Pisonæ focero Cæsaris, & Vatinio ejusdem assecla, qui leges Cæsarum contemnant, & ipso factio nullas esse putant. *Idem*.

⁶¹ Tanquam strumam] Vatinium, qui strumis laborabat, de republica tollendum, quasi pestem aliquam, intelligit. Vide Orat. in Vatinium, & ad Atticum II. *de Vatinii strumam*, inquit, *vispago vestiant*. *Idem*.

mum habeat aliquid oratio mea, & ut ego ante dicendi finem faciam, quam vos me tam attente audiendi; concludam illud de optimatibus, eorumque principibus, ac reipublicæ defensoribus: vosque, adolescentes, &, qui nobiles estis, ad majorum vestrum imitationem excitabo; & qui ingenio & virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi & honore & gloria floruerunt, cohortabor.

Hæc est una via, mihi credite, & laudis, & dignitatis, & honoris: a bonis viris, sapientibus & bene natura constitutis, laudari & diligi: nosse descriptionem civitatis, a majoribus nostris sapientissime constitutam: qui, cum regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus reipublicæ proponerent sempiternum: deligerentur autem in id consilium ab universo populo, aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriæ ac virtuti pateret. Senatum reipublicæ custodem, præsidem, propugnatorem collocaverunt: hujus ordinis auctoritate uti magistratus, & quasi ministros gravissimi consilii esse voluerunt: senatum autem ipsum, proximorum ordinum splendore confirmari: plebis libertatem & commoda tueri atque augere voluerunt.

LXVI. Hæc qui pro virili parte defendunt, optimates sunt, cujuscuque sint ordinis: qui autem præcipue suis cervicibus tanta mania, atque republicam sustinent, ii semper habiti sunt optimatum principes, auctores, & conservatores civitatis. Huic hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri injurias, magnos esse experiendos & subeundos labores: sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia; cum dignitate, non cum voluptate; cum iis, qui se patriæ, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriæ, non qui somno, & conviviis, & delectationi natos arbitrantur. Nam, si qui voluptatibus ducuntur, & se viriorum illecebris, & cupiditatum lenociniis dederunt, missos faciant honores: ne attingant reipublicam: patiantur viros fortes labore, se otio suo perfrui. Qui autem bonam famam bonorum, quæ sola

vere gloria nominari potest, expetunt, aliis otium quærere debent, & voluptates, non sibi. Sudandum est his pro communibus commodis, adeunda inimicitia, subeunda sæpe pro republica tempestates: cum multis audacibus, improbis, nonnunquam etiam potentibus, dimicandum. Hæc audivimus de clarissimorum virorum consiliis, & factis: hæc accepimus, hæc legimus. Neque eos in laude positos videmus, qui incitarunt aliquando populi animos ad seditionem, aut qui largitione cæcarunt mentes imperitorum, aut qui fortes & claros viros, & bene de republica meritos in invidiam aliquam vocaverunt. Leves hos semper nostri homines, & audaces, & malos, & perniciosos cives putaverunt. At vero qui horum impetus & conatus represserunt: qui auctoritate, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi, consiliis audacium resisterunt: ii graves, ii principes, ii duces, ii auctores hujus ordinis, & dignitatis, atque imperii semper habiti sunt.

LXVII. Ac, ne quis ex nostro, aut aliquorum præterea casu hanc vitæ viam pertimescat: unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, præclare vir de republica meritus, L. Opimius, indignissime concidit: cujus monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum desertissimum in littore Dyrhachino relictum est. Atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper ipse populus Romanus periculo liberavit. Alia quædam civem egregium iniqui iudicii procella pervertit. Cæteri vero aut repentina vi perculsi, ac tempestate populari, per populum tamen ipsum recreati sunt, atque revocati: aut omnino invulnerati, inviolatique vixerunt. At vero ii, qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta majorum neglexerunt, & imperitæ, aut concitata multitudini jucundi esse voluerunt: omnes fere reipublicæ pœnas aut præsentem mortem, aut turpi exilio dependerunt.

Quod si apud Athenienses, homines Græcos, longe a nostrorum hominum gravitate disjunctos, non deerant qui rempublicam contra populi temeritatem defenderent, cum omnes, qui ita fecerant, e civitate ejicerentur: si Themistoclem illum, conservatorem patriæ, non deterruit a republica defendenda

denda nec Miltiadis calamitas, qui illam civitatem paulo ante servarat, nec Aristidis fuga, qui unus omnium justissimus fuisse traditur: si postea summi ejusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiæ levitatisque popularis, tamen suam rempublicam illam defenderunt: quid nos tandem facere debemus, primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas & magnitudo animi videretur? tum in tanta gloria insistentes, ut omnia humana leviora videri debeant? deinde, ad eam rempublicam tuendam aggressi, quæ tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere non aliud sit, quam oppugnantem rerum potiri?

LXVIII. Homines Græci, quos antea nominavi, inique a suis civibus damnati atque expulsi, tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt, non in Græcia solum, sed etiam apud nos, atque in cæteris terris, ut eos, a quibus illi oppressi sunt, nemo nominet: horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. Quis Carthaginensium pluris fuit Annibale, consilio, virtute, rebus gestis: qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio & de gloria decertavit? hunc sui cives e civitate ejecerunt: nos etiam hostem literis nostris & memoria videmus esse celebratum.

Quare imitemur nostros Brutos, Camillos, Ahalas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Æmilios, innumerabiles alios, qui hanc rempublicam stabiliverunt: quos equidem in deorum immortalium coetu ac numero repono. Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis: præsentem fructus negligamus, posteritati & gloriæ serviamus: id esse optimum putemus, quod erit rectissimum: speremus quæ volumus, sed quod acciderit feramus: cogitemus denique, corpus virorum fortium, magnorumque hominum, esse mortale: animi vero motus, & virtutis gloriam sempiternam: neque hanc opinionem si in illo sanctissimo Hercule consecratam videmus, cujus corpore ambusto, vitam ejus & virtutem immortalitatis excepisse dicitur, minus existimemus, eos, qui hanc tantam rempublicam suis consiliis, aut laboribus, aut auxerint,

rint, aut defenderint, aut servarint, esse immortalem gloriam consecutos.

LXIX. Sed me repente, Iudices, de fortissimorum & clarissimorum civium dignitate & gloria dicentem, & plura etiam dicere parantem, horum aspectus in ipso cursu orationis repressit. Video P. Sextium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, auctorem, reum: video hunc praetextatum ejus filium oculis lacrymantibus me intuentem: video Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis meae, subsidium afflictae reipublicae, extinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis quotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum & reum: video P. Lentulum, cujus ego patrem, deum ac parentem statuo fortunae ac nominis mei, & fratris, rerumque nostrarum, in hoc misero squalore & sordibus: cui superior annus idem & virilem, patris; & praetextam⁶², populi iudicio, rogam dederit, hunc hoc anno in hac toga, rogationis injustissimae subitam acerbitatem pro patre fortissimo & clarissimo cive deprecantem.

Atque hic tot & talium civium squalor, hic luctus, haec fordes susceptae sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriae, flagitanti senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddiderunt. Quod tantum est in me scelus? quid tantopere deliqui illo, illo die, cum ad vos indicia, literas, confessiones communis exitii detuli? cum parvi vobis? At, si sceleratum est amare patriam, pertuli poenarum fati: eversa domus est, fortuna vexata, dissipati liberi, raptata conjux, frater optimus, incredibili pietate, amore inaudito, maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum: ego pulsus aris, focus, diis penatibus, distractus a meis, carui patria, quam (uti levissime dicam) certe texeram: pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium, fraudem invidorum.

Si hoc non est fati, quod haec omnia deleta videntur redi-

⁶² Praetextam] Hunc adolescentem Lentulum, populum Augurem creaverat anno superiore: Augures autem praetexta utebantur. Dio, lib. xxxi. Ferrar.

tu meo: multo mihi, multo, inquam, Iudices, praestat, in eandem illam recidere fortunam, quam tantam importare meis defensoribus & conservatoribus calamitatem. An ego in hac urbe esse possim, his pulsus, qui me hujus urbis compotem fecerunt. Non ero, non potero esse, Iudices: neque hic unquam puer, qui his lacrymis, qua sit pietate, declarat, amisso patre suo propter me, me ipsum incolumem videbit: nec, quotiescunque me viderit, ingemiscet, ac pestem suam, & patris sui, sese dicit videre. Ego vero vos⁶³ in omni fortuna, quaecunque erit oblata, complectar: nec me ab iis, quos meo nomine sordidatos videtis, unquam ulla fortuna divellet: neque ea nationes, quibus me senatus commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exulem propter me sine me videbunt.

Sed haec dii immortales, qui me suis templis advenientem receperunt, stipatum ab his viris & P. Lentulo consule, atque ipsa republica, qua nihil est sanctius, vestrae potestati, Iudices, commiserunt. Vos hoc iudicio omnium bonorum mentes confirmare, improborum reprimere potestis: vos his civibus uti optimis, vos me reficere, & renovare rempublicam. Quare vos obtestor, atque obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis, per quos me recuperavistis.

⁶³ Ego vero vos] Et orationem, & vultum ad eos, qui sordidati aderant, convertit. Cum vero subjungit, Nec me ab iis, vultum, & actionem refert. Manutius.

